

УДК 597.554.3(282.247.364)

Г.Л. ГОНЧАРОВ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЙ *CARASSIUS CARASSIUS* (АСТІНОПТЕРИГІІ: СУПРИНІДАЕ) У БАСЕЙНІ РІЧКИ СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ

За результатами власних польових спостережень, критичного аналізу опублікованих та інших даних встановлено стан популяції звичайного карася *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) у водних об'єктах басейну річки Сіверський Донець у розрізі трьох областей Сходу України та стан їх вивчення на сучасному етапі. Отримані дані свідчать, що вид у регіоні перебуває у загрозовому становищі. Запропоновано напрямки подальшої дослідницької та практичної природоохоронної діяльності щодо збереження виду.

Ключові слова: звичайний карась, Сіверський Донець, рідкісні риби, стратегія збереження

Звичайний карась *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) розповсюджений євроазійський прісноводний вид риб, який майже повсюди знизив та продовжує поступово знижувати свою чисельність.

Майже до останньої чверті минулого століття був широко представленим у всіх водних системах України аборигенним промисловим видом, щоправда, з невеликою часткою у загальних промислових уловах [8]. На сьогодні вид різко скоротив свій ареал і чисельність, оскільки чужорідний вид *Carassius auratus* (Linnaeus, 1758), потрапивши у наші водойми і давши спалах чисельності, шляхом гібридизації може генетично його поглинати, роблячи, разом з іншими факторами, зникаючим [7]. В Україні наразі має офіційний соціологічний статус вразливого виду [9].

У басейні Сіверського Дінця – четвертої за величиною річки України – звичайний карась донедавна був єдиним представником роду і відмічався як звичайний вид усіма дослідниками.

Згідно з картографічним матеріалом, розміщеним у останньому виданні Червоної книги України, місцевості, де вид зустрічався після 1994 року, у басейні Сіверського Дінця, відсутні [9].

Матеріал і методи досліджень

Робота базується на матеріалах польових досліджень автора на водних об'єктах басейну верхньої та середньої течії Сіверського Дінця протягом 2007-2015 років, аналізу літературних даних, музейної колекції, опитувань науковців та рибалок-любителів регіону та критичного аналізу інформації з риболовецьких інтернет-форумів.

Звичайний карась остаточно діагностувався за числом зябрових тичинок на першій зябровій дузі. Особини з $n = 22-33$ віднесені нами до цього виду, особини з більшою кількістю зябрових тичинок, у тому числі і можливі гібриди звичайного карася з іншими видами чи формами карасів, розглядаються нами як *Carassius auratus-complex*.

Результати досліджень та їх обговорення

Харківська область. За опублікованими даними [5] у музейній колекції ННПМ НАН України останні збори звичайного карася з басейну Сіверського Дінця у межах області датуються серпнем 1972 року - із заплавної озера біля м. Ізюм.

У музейній колекції Музею природи ХНУ ім В.Н. Каразіна останні збори звичайного карася у водоймах області датуються липнем 1978 року – із річки Лопань у межах м. Харків та червнем 1981 року – із річки Сіверський Донець у Зміївському районі.

У 2006-2010 роках звичайний карась був знайдений у спільних поселеннях з представниками *Carassius auratus-complex* у водоймі-охолоджувачі Зміївської ТЕС (озеро Лиман) та озері Кругле у Балаклійському районі [7].

У видовому нарисі, опублікованому 2013 року, як «актуальні» вказуються 12 місць знахідок звичайного карася у річках басейну у межах області, а чисельність оцінюється у цілому як мала і така, що поступово зменшується [10].

Нині невідоме жодне моновидове поселення звичайного карася у області. Як правило, у водоймах, де він взагалі трапляється, його чисельність значно поступається представникам *Carassius auratus-complex* [7]. Єдиним відомим нам винятком є ізольоване озеро біля с. Нежданівка Дворічанського району [1, 5], розташоване на третій терасі річки Оскіл, у якому близько 90 % усіх виловлених риб попередньо віднесено нами до виду *Carassius carassius*.

У додатковій системі річки Сіверський Донець досі ще зрідка трапляється типова або «високотіла» форма карася. Усі ж знайдені нами у останні роки у озерах області звичайні карасі належали до «низькотілої» форми *C. carassius* morpha *humilis* Heckel, 1840. У обстежених 53 таких особин висота тіла становила у середньому близько 37% від довжини тіла, при мінімальному значенні приблизно 33% та максимальному значенні приблизно 49%. У 61% із обстежених 49 особин зафіксовано аномалії у розвитку бічної лінії – неповна бічна лінія, переривчаста бічна лінія, зміщення каналів бічної лінії на інші повздовжні ряди лусок.

Зустрічається на територіях двох національних парків області – «Дворічанський» та «Гомільшанські ліси». Але спеціальних заходів зі збереження цього виду (так само як і інших рідкісних видів риб) у цих установах не розроблено, режим охорони місцеперебувань не може запобігати гібридизації, любительське рибальство на водоймах розглядається та заохочується як один із видів рекреаційних послуг, а системи контролю за видовим складом та обсягом уловів рибалок-любителів не запроваджено [2].

Донецька область. Згідно з опублікованими даними [5] у музейній колекції ННПМ НАН України останні збори звичайного карася з басейну Сіверського Дінця у межах області датуються вереснем 1972 року – із озера Підпісочне у Слов'янському районі.

У 2006-2010 роках звичайний карась був знайдений у 6 водних об'єктах області у спільних поселеннях з представниками *Carassius auratus-complex* та у одному моновидовому поселенню у озері Пожарне [7]. На сьогодні це єдине описане моновидове поселення звичайного карася у басейні Сіверського Дінця взагалі.

Вид вважається таким, що мешкає на території Національного природного парку «Святі гори» у декількох заплавах озер, хоча після 2009 року і не було зафіксовано достовірних його знахідок (В.А. Д'яков, усне повідомлення)

Нами за період досліджень з 2008 року у водоймах області не зареєстрований.

Луганська область. Згідно з опублікованими даними [5] у музейній колекції ННПМ НАН України останні збори звичайного карася з Луганської області датуються кінцем травня-початком червня 1973 року (у озерах поблизу смт. Станиця Луганська).

На жаль, єдина згадувана у численних публікаціях С.В. Межжерина з колегами водойма Луганської області, матеріал з якої використовувався для молекулярно-біологічних досліджень карасів, а саме озеро біля с. Пойма [6], за географічними координатами, наведеними у тій же самій та у іншій [7] роботах, має бути розташоване у Донецькій області.

Востаннє звичайний карась згадувався у списках фауни Луганщини В.А. Денщиком та В.Г. Суликом у 2000 році, після цього вид не вносився навіть до списків видів тварин, що мають охоронятися на території області [4].

За інформацією І.В. Загороднюка (усне повідомлення), отриманою ним від досвідчених рибалок-любителів Луганщини, останні 5-10 років звичайний карась не траплявся і в їх уловах.

Нами за період досліджень з 2008 року у водоймах області не зареєстрований.

Висновки

Звичайний карась у басейні Сіверського Дінця знаходиться у загрозовому стані. Створення моновидових поселень звичайного карася у ізольованих водоймах та запобігання потраплянню до них видів-вселенців розглядається нами як один із заходів щодо збереження виду. На нашу думку, такий напрямок міг би стати не потребуючим значних коштів, але ефективним напрямком у практичній природоохоронній діяльності національних природних парків регіону.

1. Гончаров Г. Л. Знахідки деяких рідкісних видів безщелепних та риб у водоймах басейну Сіверського Дінця / Г. Л. Гончаров // Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології. Матеріали III Міжнародної науково – практичної конференції (Дніпропетровськ, 30 вересня – 2 жовтня 2010 р.) . – Дніпропетровськ, 2010. – С. 33–35.
2. Гончаров Г. Л. Любительское рыболовство как фактор влияния на сообщества рыб охраняемых природных территорий Харьковской области / Г. Л. Гончаров // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах. Матеріали VII Міжнародної наукової конференції. – Дніпропетровськ: Адверта, 2013. – С. 86–87.
3. Гончаров Г. Л. Деякі особливості *Carassius auratus* – комплексу ізольованого озера біля с. Нежданівка / Г. Л. Гончаров, О. В. Бірюк // Сучасні проблеми теоретичної та практичної іхтіології: матеріали VII Міжнародної іхтіологічної науково–практичної конференції (Мелітополь-Бердянськ, 10-13.09.2014 р.). – Херсон: Гринь Д.С., 2014. – С. 52–55.
4. Загороднюк І. В. Раритетна фауна Луганщини / І. В. Загороднюк, М. А. Коробченко. – Луганськ: Вид-во «ШИКО», 2014. – 220 с.
5. Мовчан Ю. В. Каталог коллекций зоологического музея ННПМ НАН Украины. Круглоротые и рыбы / Ю. В. Мовчан, Л. Г. Манило, А. И. Смирнов, А. Я. Щербуха. – К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 2003. – 241 с.
6. Межжерин С. В. Структура гибридов *Carassius auratus* s. lato × *C. carassius* (Cyprinidae) в поселениях карасей бассейна Днепра и Северского Донца / С. В. Межжерин, С. В. Кокодий, А. В. Кулиш, Л. В. Федоренко // Доповіді НАН України. – 2009. – № 6. – С. 191–197.
7. Межжерин С. В. Гибридизация золотого карася (*Carassius carassius* (Linnaeus, 1758)) в водоемах Украины и генетическая структура гибридов / С. В. Межжерин, С. В. Кокодий, А. В. Кулиш [и др.] // Цитология и генетика. – 2012. – Т. 46, №1. – С. 37–46.
8. Мовчан Ю. В. Фауна України. Т.8. Риби. Вип. 2. Коропові / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К.: Наукова думка, 1983 – 360 с.
9. Червона книга України. Тваринний світ. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
10. Шандиков Г. А. Звичайний карась / Червона книга Харківської області. Тваринний світ // Г. А. Шандиков, А. В. Куліш. – Харків: ХНУ, 2013. – С. 257.

Г.Л. Гончаров

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Украина

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПОПУЛЯЦИЙ *CARASSIUS CARASSIUS* (ACTINOPTERIGII: CYPRINIDAE) В БАССЕЙНЕ РЕКИ СЕВЕРСКИЙ ДОНЕЦ

По результатам собственных полевых наблюдений, критического анализа опубликованных и других данных определено состояние популяций обыкновенного карася *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) в водных объектах бассейна Северского Донца, в разрезе трех областей Восточной Украины, и состояние их изученности на современном этапе. Полученные данные свидетельствуют об угрожаемом состоянии вида в регионе. Предложены направления дальнейшей исследовательской и практической природоохранной деятельности по сохранению вида.

Ключевые слова: обыкновенный карась, Северский Донец, редкие рыбы, стратегия сохранения

G.L. Goncharov

V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

CURRENT STATE OF *CARASSIUS CARASSIUS* (ACTINOPTERIGII: CYPRINIDAE) POPULATIONS IN THE SIVERSKY DONETS RIVER DRAINAGE

As a result of own field research, critical analysis of literature and other data the current state of *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) populations in water bodies of the Siversky Donets drainage was described. Current state of our knowledge about that subject was detected concerning Regions of Eastern Ukraine. Received data are evidence of threatened status of the species. Modes for future research and conservation activity were offered.

Keywords: crucian carp, Siversky Donets, rare fish, conservation strategy